

Recenzovanou knihu proto vřele doporučujeme všem zájemcům z řad filozofů, a také nefilozofů. Je evidentně plodem nejen poctivého úsilí filozofa, ale též bojovníka za vítězství vědeckého světového názoru a společenského pokroku.

Jiří Cetil

Jiří Vaněk: Teorie společenského vědomí. Praha, Panorama 1980. 280 stran.

Problematiku společenského vědomí je možno v rámci historického materialismu považovat za jednu z nejzávažnějších. Její řešení umožňuje přístup k dalším filozofickým a společensko-politickým otázkám. Náš čtenář měl doposud k tomuto tématu k dispozici kromě překladů (na tomto místě je třeba vyzvednout zejména práci A. K. Uledova *Struktura společenského vědomí*, Praha 1973) několik monografií k dílčím otázkám (např. J. Karásek: *O společenském bytí a společenském vědomí*, Bratislava 1960; J. Cvekl: *Lid a osobnost v dějinách*, Praha 1961) a pak řadu článků v odborných časopisech, které však pro svou roztržitost neumožňují dostatečnou orientaci v celé problematice.

Vaňkova kniha se pokouší podat ucelený obraz o struktuře společenského vědomí a současně se chce stát „jakýmsi průvodcem po literatuře, sepsané v posledních letech k danému tématu“ (s. 8). Zvládnout oba tyto úkoly není však snadná záležitost: ve Vaňkové práci dochází např. k tomu, že se v množství citátů a odkazů na sekundární literaturu čtenáři někdy ztrácí autorův vlastní názor. K charakteristickým rysům knížky patří i úsilí o maximální přehlednost, jednoduchost, snaha co nejvíce se vyhnout zproblematizování výkladu. Upřílišněné spekulace bychom jistě nemohli hodnotit jako klad, ovšem to, jak se na druhé straně autor polemikám brání (zůstává často u poměrně známých výroků a pouček), není z hlediska čtenáře nejspodněnější. Je ovšem samozřejmé, že se autorovi nedaří v této výkladové rovině vždy udržet; potom buď uvádí různé postoje autorů k danému problému (např. v kapitole Společenské vědomí, společenská informace a jazyk), nebo se zastavuje u jeho pouhého konstatování (např. v kapitole Společenské bytí a společenské vědomí). Tato výška se týká zejména některých částí první kapitoly knížky, v jisté míře se však s tímto přístupem setkáváme v celé publikaci. Přitom bych rád zdůraznil, že místa, v nichž se autor polemice nevyhnul, jsou nejpůsobivější a nejspodněnější. Publikace tím nabývá rázu spíše propagandistické příručky než filozofického díla, což jistě zdaleka neodpovídá možnostem, které zpracovávaná tematika poskytuje. Postup, který zvolil autor, může mít ovšem i své racionální jádro. Publikace vyplňující dosavadní mezeru v naší literatuře k problematice společenského vědomí může v dané podobě jednak sloužit k rychlé a poměrně snadné orientaci v okruhu možných otázek, jednak se stát i jakýmsi základem pro konfrontaci různých názorů.

Kniha je rozdělena do dvou základních kapitol: Společenské vědomí jako celek, Struktura společenského vědomí. Obě se skládají z většího množství podkapitolek. V úvodu a v první kapitole autor shrnuje marxisticko-leninská stanoviska a vychází principy ke zkoumání dané problematiky, v druhé kapitole (dá se říci významnější a vydařenější) se zabývá strukturací společenského vědomí podle jeho úrovní a forem. První kapitolu uvádí obecným vymezením pojmů člověk, příroda a společnost, a to v intencích názorů klasiků marxismu-leninismu. Po hlubší analýze pojmů materiální a duchovní kultura pak přistupuje k problematice vztahu duchovní kultura jako „paměti lidstva“ a společenského vědomí: Společenské vědomí tvoří podstatnou složku duchovní kultura, obsahuje ideový obraz dané společnosti, přitom však aktuálně využívá jenom části celé duchovní kultura. V návaznosti na toto pojetí se autor dále zabývá jedním ze základních problémů celé teorie společenského vědomí, totiž vztahem individuálního a společenského vědomí. Individuální vědomí charakterizuje jako jev, vznikající jedině ve společnosti, tedy jako jev, který je ve své podstatě důsledkem společenského života. Přitom řeší dialektické vztahy jednoty a protiklad-

nosti mezi vědomím individuálním a společenským. Zatímco jednotu spatřuje zejména ve společenské formě jejich existence, protikladnost je dána více faktory: jistou samostatností obou, odlišnou kvalitou společenského vědomí, užším záběrem individuálního vědomí, potenciálností jeho aktivity, která se může realizovat jen ve společnosti, atd. Přes nespornou snahu autora zabývat se vztahem společenského a individuálního vědomí v co nejširších souvislostech je tato problematika často pouze naznačena a je bez potřebného komentáře. Týká se to zejména otázky relativní samostatnosti individuálního vědomí, jeho specifického způsobu odrazu reality, a konečkonců i toho faktu, že i když je společenské vědomí ve vztahu obou kategorií primární a určující stránkou, může existovat pouze prostřednictvím souhrnu individuálních vědomí. V další části první kapitoly se autor zabývá jak obsahem lidské psychiky, tak obsahem společenského vědomí i velmi důležitým vztahem mezi společenským bytím a společenským vědomím. V této souvislosti se, podle mého soudu, dopouští jistého zkresení, vidí-li paralelu mezi vztahem společenského bytí a společenského vědomí v historickém materialismu, a hmotou a vědomím v dialektickém materialismu. Domnívám se, že tyto vztahy nelze pokládat ani za přísně korelativní ani za slučitelné, a to přinejmenším z genetického hlediska. Zatímco marxisticko-leninská filosofie chápe vědomí jako vlastnost vysoce organizované hmoty, společenské vědomí geneticky vzniká současně se společenským bytím. Proto je lépe chápat společenské vědomí jako jistý konstitutivní prvek společenského bytí. První kapitolu uzavírá autor zdařilým rozбором funkcí společenského vědomí. S odvoláním na názory dalších badatelů se nezabývá pouze rozбором základních pojmů; poznávací, hodnotící, světonázorovou a výchovnou funkci společenského vědomí rozzebírá detailně, avšak bez příliš striktních závěrů.

Druhá kapitola se zabývá vlastní strukturou společenského vědomí. Autor člení společenské vědomí na úrovně (společenská psychologie, empirické vědomí, teoretické vědomí) a na formy společenského vědomí, které zase dělí na druhy (ekonomické, politické, náboženské...) a sféry (umění, věda, ideologie, masové vědomí a veřejné mínění, světový názor). Za stěžejní část lze považovat rozbor druhů společenského vědomí, při kterém se autor s úspěchem snaží o hlubší konkretizaci uvedených pojmů. K drobným závadám, s nimiž se tu setkáváme, patří např. to, že v kapitole o politickém vědomí chybí explicitní vymezení jeho historického charakteru, spolu s alespoň hrubým časovým určením, od kdy lze o politice hovořit jako o zvláštním druhu lidské činnosti. Dále, v souvislosti s analýzou náboženského vědomí a jeho prvků, se zase naskýtá otázka, zda tu neměl být jmenován jako prvek každého náboženství vztah věřícího ke světu, světu nazíranému prizmatem víry, prožívání tohoto vztahu a praktické konsekvence z něho vyplývající. Nedostatečně je charakterizován i pojem vědeckého ateismu, úzce je vymezen pojem umění, chybějí nám kritéria estetického hodnocení, nejsou charakterizovány výrazy „zákony krásy“, „objektivní předpoklady krásy“, neobjasněny zůstávají výroky o socialistickém realismu, atd. Autoru publikace jde ale především o obecně filozofické objasnění prvků společenského vědomí s větším akcentem na informativnost než na polemičnost textu: tento cíl se mu podařilo nejen splnit, ale často i přesáhnout. Proto je možné, přes uvedené i další možné výhrady, vydání Vaňkovy knížky přivítat. Ke kladům knihy patří zejména její systematická, srozumitelná i přístupná výkladu; tím se jí nabízí široké možnosti využití pro studující marxismu-leninismu.

Břetislav Horyna

Olga Sisáková: Filozofické problémy psychologie náboženství. Nakladatelstvo Pravda, Bratislava 1981, 239 stran.

Slovenská vědecká pracovnice se touto knihou vydala do oblastí, které se v našem státě dosud nevěnovala soustavná teoretická pozornost ani za éry buržoazní, ani v letech socialismu. Už proto je třeba její práci uvítat. Autorka se uvědoměle sama